

Witold Cieśla¹ Adam Pawlyta²

Selected topics concerning the rules of representation of parishes of the Catholic Church in disposing of real estate

DOI 10.5604/01.3001.0015.5841

Abstract:

When courts decide cases where the parties are governed by canon law, it is necessary to take into account their specific situation, namely being subject to two legal orders at the same time. Regardless of how the relationship between civil law and canon law is defined, the fact of being subject also to canon law must be accounted for. The legal situation of such an entity is determined by two legal orders simultaneously. Answering the question whether internal norms applicable within the organisational structure of the Catholic Church have an impact on the validity of legal transactions connected with the management of church property is of primary importance for resolving this matter. A similar problem has already been considered by the Supreme Court and the Supreme Administrative Court. The purpose of this article is to put the positions presented in this respect in order.

Keywords: canon law, parish, principles of representation of ecclesiastical legal persons, the office of notary

¹ Zastępca dyrektora Departamentu Prawa Europejskiego, zastępca redaktora naczelnego Kwartalnika „Nieruchomości@” i „Probacja”, absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, absolwent programu ARGO Top Public Executive organizowanego przez IESE Business School. ORCID: 0000-0001-6476-8121.

² Referendarz sądowny w Sądzie Rejonowym w Opocznie, Wydział Ksiąg Wieczystych, członek Kolegium Redakcyjnego Kwartalnika „Nieruchomości@” i członek Kolegium Doradczego Redakcji Kwartalnika „Probacja”.

1. Introduction

When courts decide cases where the parties are governed by canon law, it is necessary to take into account their specific situation, namely being subject to two legal orders at the same time. Regardless of how the relationship between civil law and canon law is defined, the fact of being subject also to canon law must be accounted for. The legal situation of such an entity is determined by two legal orders simultaneously. Answering the question whether internal norms applicable within the organisational structure of the Catholic Church have an impact on the validity of legal transactions connected with the management of church property, with particular emphasis on real estate transactions, is of primary importance for resolving this matter. A similar problem has already been considered by the Supreme Court and the Supreme Administrative Court. The purpose of this article is to put the positions presented in this respect in order.

2. Organisation and functioning of ecclesiastical legal persons in connection with the principle of Church autonomy

Article 2 of the Act on relations between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland of 17 May 1989 (ARSC)³ stipulates that the Church is governed by its own law in internal matters, freely exercising spiritual authority and jurisdiction⁴ and handling its internal matters.⁵ It is also understood that “internal matters” should mean purely religious matters as well as issues related to the management and administration of internal church property,⁶ but also organisational and local governance matters, which extends to the internal organisation, hierarchy, competence and relations between units, bodies and other entities making up the structure of a church or religious denomination as well as election to and holding of offices (functions) dealing with worship, teaching or management, or issues related

³ T.j. z dnia 28 czerwca 2019 r. (Dz. U. 2019 poz. 1347), dalej jako: u.s.k.

⁴ Niezależność tę zauważono również w sądownictwie, bowiem Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 13 sierpnia 2003 r., sygn. VI ACa 81/03, Legalis nr 66442 przyjął, że „odmowa przyjęcia do społeczności danego wyznania, podobnie jak wykluczenie, nie podlegają kontroli sądu powszechnego”, gdyż nie stanowi deliktu w rozumieniu prawa cywilnego.

⁵ W orzecznictwie podnosi się, że mowa jest tutaj wyłącznie o własnej jurysdykcji sądowej Kościoła katolickiego. Brak jest natomiast podstaw do powoływania się na istnienie immunitetu jurysdykcyjnego w zakresie spraw cywilnych Kościoła katolickiego na płaszczyźnie prawa publicznego, która tym bardziej nie wynika z innych umów międzynarodowych wiążących Rzeczpospolitą Polskę (arg. z art. 2 u.s.k. w zw. z art. 5 Konkordatu); zob. wyrok Sądu Rejonowego w Jeleniej Górze z dnia 23 listopada 2012 r., sygn. I C 1469/12, Legalis nr 2151052.

⁶ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 18 października 2013 r., sygn. I OSK 1487/12, Legalis nr 743772; wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 4 kwietnia 2013 r., sygn. I OSK 897/12, Legalis nr 762519; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 14 września 2011 r., sygn. I SA/ Po 496/11, Legalis nr 450213; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 27 maja 2011 r., sygn. I SA/Wr 367/11, Legalis nr 358923. Również w orzecznictwie sądów powszechnych przyjmuje się wąskie rozumienie pojęcia „własne sprawy” – zob. postanowienie Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 kwietnia 2015 r., sygn. I ACz 452/15, Legalis nr 1249458, w którym m.in. wskazano: „Wyjątkowość dozwolonej ingerencji Państwa w funkcjonowanie struktur organizacyjnych związku wyznaniowego również w kontekście oceny ważności uchwał podejmowanych przez organy tego związku, nie pozwala na stosowanie w tej materii reguł rozszerzającej i analogicznej wykładni obowiązującego prawa (exceptiones non sunt extentendae)”.

to admitting believers to the community or excluding them from it – together with their position within the community and relations to its bodies and structure. In “internal matters,” therefore, the own law of a church or religious denomination applies. Such law may be law codified by the church or denomination or even law originating from statute, if the church or denomination has accepted it (Article 25(5) of the Constitution of the Republic of Poland).⁷ On the other hand, norms of the state (general) legal order are not binding and therefore cannot serve as a basis for establishing subjective rights or legally protected standing of a church or denomination or their believers in mutual relationships falling within this scope.⁸ An important argument that appears while construing the scope of independence of churches and religious denominations recognised by the state is also the reference to the inadmissibility of a court assessing whether the own law of a church or religious denomination legally recognised in Poland is being applied correctly.⁹ It is assumed by the legislator that each church or denomination may exercise legislative autonomy in designing their own institutional systems and regulating the procedure used to conduct proceedings before their own bodies.¹⁰ It should be admitted that, given such competence, there are no legal grounds whatsoever for a court (whether common or administrative) or public administration body to interfere with proceedings autonomously conducted by a church or religious denomination recognised in Poland.

With respect to the Catholic Church, such law is the Code of Canon Law.¹¹ Pursuant to Article 1 of the Concordat, the Republic of Poland and the Holy See reaffirm that the State and the Catholic Church are, each in its own domain, independent and autonomous, and that they are fully committed to respecting this

⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483).

⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 października 2017 r., C 16/14, LEX nr 2153934.

⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., sygn. IV CSK 529/15, Legalis nr 1482010; por. także stanowiska glosatorów: J. Misztal-Konecka, *Glosa (aprobuująca) do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., IVCSK 529/15*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, nr 6, poz. 58, s. 64–73; W. Brzozowski, *Niedopuszczalność sądowej kontroli prawidłowości stosowania przez związek wyznaniowy własnego prawa, Glosa (częściowo krytyczna) do postanowienia Sądu Najwyższego z 12.05.2016 r., IVCSK 529/15*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 5, s. 117–122; P. Borecki, *W sprawie autonomii i niezależności związku wyznaniowego – uwagi na tle postanowienia Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 12.05.2016 r., IV CSK 529/15*, „Polski Proces Cywilny” 2018, nr 1, s. 99–100, w którym autor przychylił się do tezy o „generalnym rozdziale porządku prawa państwowego i porządku prawa kościelnego, a tym samym odstąpieniu od błędnej w warunkach polskich i niebezpiecznej linii orzecznictwa głoszącej, iż prawo wewnętrzne związków wyznaniowych bezpośrednio obowiązuje w państwowym porządku prawnym, zwłaszcza jeśli chodzi o reguły ich reprezentacji w obrocie prawnym”.

¹⁰ Z drugiej strony zaznacza się w orzecznictwie, że: „w ustawodawstwie polskim nie obowiązują kanony religijne – uregulowane w religii prawosławnej czy też w jakimkolwiek innym wyznaniu – i to nie one, a przepisy obowiązującego prawa cywilnego są punktem odniesienia do oceny postępowania danej osoby. Z tegoż względu postępowanie A. K. polegające na związaniu się z zamężną kobietą, co oznaczało wydalenie z dotychczas wykonywanej posługi kapłańskiej – jakkolwiek jego ocena moralna może być negatywna – mając na względzie powołane gwarancje konstytucyjne, uznać należy za prawnie dopuszczalne, powód był uprawniony do podjęcia takich życiowych decyzji”; zob. wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 23 sierpnia 2019 r., sygn. II Ca 171/19, Legalis nr 2238776.

¹¹ Ogłoszony 25 stycznia 1983 r. dekretem „*Sacra disciplinae leges*”, promulgowany w „*Acta Apostolicae Sedes*”, vol. LXXXV, Pars II, dalej jako: KPK. Jest to podstawowe źródło prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego. W hierarchii źródeł prawa kanonicznego istnieją także inne dokumenty, między innymi dekry, zarządzenia i obwieszczenia odpowiednich dykasterii Stolicy Apostolskiej, które w przypadku zatwierdzenia przez papieża, mają moc wiążącą dla całego Kościoła katolickiego.

principle in all their mutual relations and in co-operating for the promotion of the benefit of humanity and the good of the community.¹² Therefore, the state-recognised principle of autonomy of churches and other religious denominations means that such entities have the right to organise and govern themselves. The Catholic Church (like other churches and religious denominations recognised in Poland) may therefore, among others, establish norms applicable within its own organisational structures and is free from the interference of state authorities when establishing and applying such norms. Article 4(2) and (3) of the Concordat¹³ state that Poland recognises the legal status of all ecclesiastical institutions, land and personnel, who are deemed so according to the norms of canon law.¹⁴ Therefore, the Polish state, by signing that instrument, recognised the legal status (personality) of all ecclesiastical institutions (organisational units) that acquired such status under canon law, which has subsequently been reflected in Articles 6-10 of the ARSC. These provisions list in detail all organisational units of the Church which have legal personality (so-called ecclesiastical legal persons).¹⁵ Thus, these provisions of the ARSC, which are special provisions with respect to Article 33 of the Civil Code, form the legal basis on which legal personality (in the meaning of Article 33 of the Civil Code¹⁶) is granted to all organisational units of the Church under Polish law. From the above considerations, it appears that while for the Church the provisions of

¹² W doktrynie trafnie wskazuje się, że rozwiązania przyjęte w Konstytucji RP odpowiadają modelowi separacji skoordynowanej – zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 53 i n.; J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 25; także: wyrok Sądu Rejonowego Poznań-Stare Miasto w Poznaniu z dnia 8 grudnia 2020 r., sygn. I C 2704/18, Legalis nr 2606415.

¹³ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318, dalej jako: Konkordat).

¹⁴ W zakresie samej zdolności parafii do nabywania własności nieruchomości w okresie poprzedzającym wejście w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 roku o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej i Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w dniu 28 lipca 1993 roku przyjąć należy, że mimo braku wyraźnego przepisu ustawy, parafie Kościoła katolickiego posiadały osobowość prawną, zatem i zdolność do zasiadania nieruchomości. Stanowisko to wynika z dorobku orzecznictwa Sądu Najwyższego (zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 roku, I CR 223/63, Legalis nr 104498; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 1974 r., sygn. III CRN 52/74, Legalis nr 17958; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 września 1966 roku, sygn. III CR 195/66, Legalis nr 104498; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 lipca 2009 r., sygn. II CSK 70/09, LEX nr 530699), mimo że ani przepisy prawa powszechnego, ani nawet prawa kanonicznego nie przewidywały wprost podmiotowości prawnej parafii w okresie ustroju komunistycznego, a prawo kanoniczne taką osobowość prawną parafii wprowadziło dopiero w 1983 r.

¹⁵ Por. w tym zakresie: Art. XVI Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z dnia 10 lutego 1925 r. (Dz. U. 1925 nr 72 poz. 501), który stanowił, że: „wszystkie polskie osoby prawne kościelne i zakonne mają, zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego, prawo nabywania, odstępowania, posiadania i administrowania, według prawa kanonicznego, swego majątku ruchomego i nieruchomego, jak również prawo stawiania przed wszelkimi instytucjami i władzami państwowymi dla obrony swych praw cywilnych. Osoby prawne kościelne i zakonne są uznawane za polskie, o ile cele, dla których powstały, dotyczą spraw kościelnych lub zakonnych Polski, i o ile osoby, upoważnione do reprezentowania ich i do zarządzania ich dobrami, przebywają stale na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej. Osoby prawne kościelne i zakonne, nieodpowiadające powyższemu warunkom, korzystać będą z praw cywilnych, przyznanych przez Rzeczpospolitą cudzoziemcom”. Zatem o tym, którym instytucjom kościelnym lub zakonnym przysługiwała osobowość prawną, decydowały wyłącznie przepisy prawa kanonicznego (uprawnienie to wynikało z przepisów Konkordatu z 1925 r., który zapewniał kościołowi m.in. w tej sferze autonomię). Z powodu nieprecyzyjności i chaotywności Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. (Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus) oraz niejasności co do tego, jakie podmioty w świetle prawa kanonicznego mają osobowość prawną, Ministerstwo Sprawiedliwości wystąpiło do Episkopatu Polski z prośbą o odpowiednią wykładnię norm tego Kodeksu. Efektem tego wystąpienia był ogłoszony w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości spis osób prawnych kościelnych i zakonnych – komunikat z dnia 15 maja 1926 r. w sprawie przepisów prawa kościelnego o osobach prawnych kościelnych i zakonnych (Dz.Urz. Min. Spr. Nr 10 z 15 maja 1926 r.). Spis ten obejmował wszystkie wymienione w Kodeksie prawa kanonicznego jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego określane mianem osób moralnych (prawnych), wśród których wymieniono także wszystkie godności kościelne. Por.: wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 29 czerwca 2015 r., sygn. I SA/Wa 353/15, Legalis nr 1920583.

¹⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 nr 2020 poz. 1740), dalej: k.c.

canon law were the original source of legal personality of its organisational units, acquiring legal personality in the meaning of Article 33 of the Civil Code by such units under Polish law required recognition by the state or being granted such personality in Polish legislation by means of special provisions (Article 33 of the Civil Code).¹⁷

In Article 5(1) of the ARSC the legislator also stipulated that the organisational structure of the Catholic Church consists of legal persons listed in Articles 6-10, i.e., among others dioceses and parishes understood as territorial units of organisation. Such units acquire legal personality once their establishment is notified by the competent ordinary to the competent state government body (argument derived from point (5) of Article 7(1) in connection with point (5) of Article 7(3) and Article 13(1) and point (2) of Article 13(2) of the ARSC and Article 4(2) of the Concordat).¹⁸ Therefore, the parish is an entity that acts independently in legal relations; it is not legally or even actually dependent on a diocese or any other ecclesiastical legal person. This status also entails the fact of being the subject of property rights and obligations. As regards property rights, pursuant to Article 23 of the Concordat, ecclesiastical legal persons are subject to Polish law. Pursuant to Article 38 of the Civil Code, a legal person acts through its bodies in the manner specified in statute and the by-laws based thereon. A body¹⁹ of the parish is the pastor or administrator (point (5) of Article 7(3) of the ARSC). The Polish state, based on the cited statute, thus recognised the competences of pastors (administrators) to represent²⁰ parishes in property relationships with third parties, at the same time indicating that the manner and scope of such representation result from the applicable provisions of canon law whose observance and internal autonomy with respect to public authorities of the Polish state were also confirmed by the Concordat.²¹

¹⁷ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 5 lutego 2016 r., sygn. II OSK 1631/14, Legalis nr 1469928.

¹⁸ Obok Polski tylko nieliczne państwa jak np. Austria, czy w pewnym zakresie Hiszpania zdecydowały się w drodze konkordatu uznać w prawie świeckim osobowość prawną wszystkich kościelnych jednostek organizacyjnych, które posiadają taką osobowość w świetle prawa kanonicznego. Wynika to z art. I Konkordatu między Republiką Austriacką a Stolicą Apostolską z dnia 5 czerwca 1933 r.; zob. P. Leisching, *Kirche und Staat in der Republik Österreich*, [w:] J. Listl, H. Schmitz (red.), *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Regensburg 1999, s. 1305–1307.

¹⁹ Doktryna prawa kanonicznego powołuje się na argument „o braku terminologicznej kompatybilności pojęcia «organ» w systemie prawa państwowego i porządku kanonicznego; zob. P. Michowicz *Pozakanoniczna odpowiedzialność wyższego przełożonego zakonnego*, Kraków 2019, s. 101.

²⁰ W doktrynie termin „reprezentacja” ma szerokie znaczenie, gdyż odnosi się jednak nie tylko do działania w cudzym imieniu przez pełnomocnika i przedstawiciela ustawowego, lecz także w stosunku do działań podejmowanych przez organy osób prawnych lub jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, ale wyposażonych w zdolność prawną (tzw. utomnych osób prawnych). Uznaje się trafnie, że przez reprezentację osób prawnych, zgodnie z teorią organów, należy rozumieć te działania ich organów, które dokonywane są jako działania samych osób prawnych, dotycząc wszystkich spraw związanych z zakresem działania tych osób ze skutkiem na zewnątrz; zob. J. Frąckowiak, [w:] M. Safjan (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1, Warszawa 2012, s. 1146–1147.

²¹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 lutego 2013 r., sygn. I ACz 109/13, Legalis nr 998676; postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 20 lutego 2013 r., sygn. I ACz 103/13, Legalis nr 998675; wyrok Sądu Apelacyjnego w

Accordingly, recognising the legal personality of such entities and mentioning their bodies in statute means that, according to the provisions of the Civil Code, they have legal personality and capacity for legal transactions.²² They are not, therefore, imperfect legal persons, i.e. they may not be restricted in fashioning legal relationships (including those related to property) within the bounds of the Polish legal system, and their statements of will have the effect provided for in law. Consequently, it may be admitted that applicable law commonly recognises the competences of the parish pastor (administrator) resulting from canon law in this respect. This means that bodies which apply law are obliged to respect all consequences of appointment to those offices, if made in accordance with canon law.²³ Ecclesiastical legal persons are represented by their bodies²⁴ (in the meaning of the Act on relations between the State and the Catholic Church) or alternately proxies or organisational representatives (e.g. diocesan curia, vicar general, finance officer).²⁵ In compliance with law, it should be assumed that a parish is represented by a pastor or administrator (point (5) of Article 7(3) of the ARSC) or possibly their proxies and other persons who deputise for or aid these bodies according to canon law.²⁶ As noted, however, in the decision of the Kraków Court of Appeals of 20 February 2013, ref. no. I ACz 103/13: “The circumstance that one and the same person is the pastor of both parishes does not permit to conclude that one parish may represent the other. Polish law does not contain any provisions that would allow a legal person to represent another legal person in court.”²⁷ The manner in which such institutions act is therefore defined solely by canon law.²⁸

3. Representation of the parish as a participant in economic

Poznaniu z dnia 19 grudnia 2017 r., sygn. I ACa 434/17, Legalis nr 1714446; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r., sygn. CK 108/03, Legalis nr 67840.

²² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 23 maja 2018 r., sygn. I ACa 1206/17, Legalis nr 2560200.

²³ W tym miejscu należało wskazać przykładowo, że jednym z prawidłowych oznaczeń strony powodowej (zakładając, że powodem powinna być parafia) winno być: „Parafia (...) pod wezwaniem św. J. Ś. w K. w imieniu której działa ksiądz kanonik E. J.” lub „Parafia (...) pod wezwaniem św. J. Ś. w K. reprezentowana przez księdza kanonika E. J.”; zob. wyrok Sądu Rejonowego w Jeleniej Górze z dnia 23 listopada 2012 r., sygn. I C 1469/12, Legalis nr 2151052.

²⁴ M. Misztal, *Proboszcz jako organ parafii Kościoła katolickiego*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2017, nr 2 (39), s. 155-165; E. Cichosz, P. Cichosz, *Reprezentacja osób prawnych kościoła katolickiego przy dokonywaniu czynności cywilnoprawnych*, „Biuletyn - Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2011, nr 7, s. 43-62.

²⁵ M. Krzemiński, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r.*, sygn. IV CKN 88/00, opublikowano: „Prawo Bankowe”, 20 października 2005, LexOmega; P. Michowicz wskazuje jednak na problem braku spójności pomiędzy prawem statutowym a porządkiem prawa kanonicznego w sprawie reprezentacji kościelnych osób prawnych; zob. P. Michowicz, *op.cit.*, Kraków 2019, s. 119.

²⁶ Tytułem przykładu można wskazać na kontrowersje zasadniczej natury i zróżnicowane głosy w dyskusji doktryny co do stosowania prawa kanonicznego przy ustalaniu reprezentacji kościelnych osób prawnych (zob. glosy do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r., sygn. IV CKN 88/00: krytyczna – M. Jasiakiewicz, częściowo krytyczna – M. Krzemiński; krytyczna – G. Radecki; aprobująca – B. Rakoczy).

²⁷ Legalis nr 998675.

²⁸ Należy zauważyć, że zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r., sygn. IV CK 108/03, Legalis nr 67840 podstawą skuteczności prawa kanonicznego w stosunkach cywilnoprawnych są art. 35 i 38 k.c., a nie art. 2 u.s.k. Tym samym, na gruncie obecnie obowiązujących regulacji prawnych przepisy prawa kanonicznego mają „statutowy” charakter. Podobnie: wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 25 lipca 2014 r., sygn. I C 627/11, Legalis nr 2097141; wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 6 marca 2019 r., sygn. I OSK 1294/17, Legalis nr 1940360.

transactions

Defining the manner of representing the parish as a party to court (land and mortgage register) proceedings or, more widely, as a participant in economic transactions while performing all activities, however differently interpreted in court decisions, is an issue of key importance because it affects the validity of powers of attorney granted in a particular matter or agreements entered into on their basis. Both ecclesiastical and other legal persons are subject to the so-called theory of bodies adopted in Polish law, which posits that a statement of will made by a person who acts as a body of the legal person is treated as a statement of that legal person. According to this theory, a body is a part of the internal structure of a legal person, and the acts it undertakes are acts of that legal person. Speaking psychologically, the will of such body, while the same as the will of a man (or woman), is treated as the direct will of a legal person.²⁹ Decisions of the Supreme Court emphasise that ecclesiastical legal persons act through their bodies and therefore cannot be legally represented by a statutory representative.³⁰

It is recognised that a statement of such a person is a statement of a legal person only insofar as such person acts within the bounds of competences granted to them, which is the direct conclusion of Articles 38 and 39(1) of the Civil Code,³¹ because the scope of competences of a body of a legal person is always definite and bounded. Acts of a legal person may be recognised only when natural persons appearing as a body in a particular case act within the bounds of competence of that body, which result from provisions defining the structure of the legal person. In the case of ecclesiastical legal persons, such provisions will therefore be the provisions of canon law. However, a question arises as to the extent to which the court or administration body is bound by regulations included in the internal law of the Catholic Church, and specifically whether such regulations may cause any legal effects under state law or not. The issue of whether canon law norms are effective in Polish law has obviously been the subject of numerous discussions and reflections in both legal theory and judicial decisions, but they did not lead to a uniform assessment. Thus, in the context of real estate transactions conducted by a parish, one may distinguish a position rooted in the judgement of the Supreme Court of

²⁹ P. Michowicz, *op .cit.*, s. 114.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ W tym kontekście działanie organu osoby prawnej nie może być uznane za przedstawicielstwo ustawowe. Działanie organu to działanie osoby prawnej jako jednostki organizacyjnej (szucznie zorganizowanego tworu) wyposażonego w osobowość prawną. Organ osoby prawnej pełni funkcję podobną do przedstawicielstwa; zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1997 r., sygn. II CKN 24/97, Legalis nr 63361; wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 10 lipca 2019 r., sygn. I C 1278/16, Legalis nr 2271588.

24 March 2004, ref. no. IV CK 108/03, according to which sale of real estate without the written consent of the bishop is, given the contents of canon 1281 of the Code of Canon Law, null and void from the outset.³² As noted in the written motives of the judgement, any behaviour contrary to the above would mean that the transaction was performed in violation of canon law. The priest disposing of such real estate would abuse its competences as a pastor and act as unauthorised agent (*falsus procurator*). Not recognising the sanction of nullity would mean that the Polish state does not guarantee that the Church can freely and publicly manage and administer its matters under canon law, which in turn would violate Article 5 of the Concordat as an international treaty and Article 25(4) of the Constitution of the Republic of Poland. Disregarding canon law norms in cases of disposing of real estate would be contrary to Article 5 of the Concordat and Article 2 of the ARSC, while purchasing a piece of real estate from an unauthorised person would expose the seller to potential compensatory liability.

The decisions of the Supreme Court also advance a position that sale of real estate by an ecclesiastical legal person to a secular person without the permission of the competent ecclesiastical authority required by canon law is an incomplete legal transaction (Article 63 of the Civil Code).³³ Cases in which the requirement of consent of a third party to complete a legal transaction does not result directly from statute, but can be introduced by the parties because of an authorisation granted by the statute, are also an example of legal transaction which requires the consent of a third party to be completed “pursuant to a legal provision,” because the authorisation of the legislator found in special provisions supports the position that the private autonomy of a party is thereby limited with effect towards other parties who enter into a legal transaction with it. If, therefore, relevant provisions include the internal law of the Catholic Church and bid everyone to respect the manner in which such law operates, the requirement of obtaining the consent of the competent ecclesiastical authority should be treated as if it resulted from statute.³⁴ Decisions of the Supreme Court note that the consequences of non-compliance with the requirements of canon law to which a sanction of nullity is attached are identical under civil law.³⁵

³² Podobnie: P. Michowicz, *op.cit.*, s. 99–100, który wskazuje, że: „Sprzeczność z prawem kościelnym prowadzi do nieważności czynności prawnej. Jest to pogląd częściowo zaaprobowany przez polską doktrynę”.

³³ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2008 r., sygn. III CZP 122/08, *Legalis* nr 112754.

³⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 26 maja 2012 r., sygn. I ACa 356/11, *Legalis* nr 457393; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 czerwca 2013 r., sygn. I ACa 14/13, *Legalis* nr 2242772; wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 16 grudnia 2019 r., sygn. XXV C 727/10, *Legalis* nr 2283314.

³⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1997 r., sygn. II CKN 24/97, *Legalis* nr 63361; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r., sygn. IV CKN 88/00, *Legalis* nr 54815; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r., sygn. CK 108/03, *Legalis* nr 67840; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 2005 r., sygn. IV CK 480/04, *Legalis* nr 87008; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2005 r., sygn. IV CK 582/04, *Legalis* nr 89892; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2008 r., sygn. III CZP 122/08,

Another view worth mentioning has been expressed by the Kraków Court of Appeals in its decisions of 11 March 2013³⁶ and 12 March 2013,³⁷ according to which a court or public administration body does not examine the internal regulations of the Catholic Church resulting from canon law at all, but only determines whether a person acting in the name of a parish may indeed represent the parish or not. On the other hand, the potential violation of internal church (canon law) norms has no bearing on the assessment whether the legal transaction was valid under state law but may only decide whether internal Church sanctions are imposed. This is because capacity to be a party in proceedings is defined in Article 67(1) of the Code of Civil Procedure,³⁸ according to which legal persons act through their bodies or persons authorised to act in their name, with reference to the provisions of substantive civil law, in particular Article 38 of the Civil Code, pursuant to which a legal person acts through its bodies in the manner provided for in statute and the by-laws based thereon.³⁹ In the case of ecclesiastical legal persons, including parishes, the statute itself, in particular Article 7 of the Act on relations between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland and the Concordat, do not define the scope in which a pastor is authorised to represent a parish in property relationships with third parties.⁴⁰ Hence, with respect to legal personality granted to parishes, it should be accepted that norms of canon law are effective in the state legal system, but only with respect to establishment of parishes, appointment to the office of pastor and representation of the parish by the pastor. In consequence, in light of Articles 35 and 38 of the Civil Code, such norms should be treated and taken into account on par with statutes listed in these provisions. The decisions of the Kraków Court of Appeals listed above concern very similar regulations pertaining to the situation of a Greek Catholic parish whose structure is defined in the Code of Canons of the Eastern Churches. The facts submitted to the assessment of the Kraków Court of Appeals concerned the validity of the decision of a first instance court, which first requested the Greek Catholic parish to supplement the formal defects of a lawsuit by submitting a document stating the consent of the bishop to initiating the lawsuit by the pastor, and then rejected the lawsuit outright citing the norm of point (3) of Article 199(1) of the Code of Civil Procedure, with the

Legalis nr 112754.

³⁶ Sygn. I ACz 306/13, Legalis nr 998704.

³⁷ Sygn. I ACz 304/13, Legalis nr 998703.

³⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. z dnia 17 września 2021 r., Dz. U. 2021 poz. 1805).

³⁹ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 11 marca 2013 r., sygn. I ACz 306/13, Legalis nr 998704; postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 12 marca 2013 r., sygn. I ACz 304/13, Legalis nr 998703.

⁴⁰ Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 6 lutego 2018 r., sygn. XVIII C 515/15, Legalis nr 2115467; w ramach postępowania administracyjnego zob. także: wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 17 stycznia 2013 r., sygn. II SA/Wr 674/12, Legalis nr 795840.

justification that in these circumstances the legal venue is inadmissible due to lack of such consent. The cited decisions of common courts thus refer to interpretation of norms included in the Code of Canons of the Eastern Churches (CCEC)⁴¹, which are relevant for the (Greek Catholic rite) parish. Thus, for example, it was determined that canon 1032 of the CCEC, which requires the consent of the hierarch to initiate a lawsuit, does not mention that lawsuits initiated without such consent are invalid.⁴² This canon can be compared to point (3) of canon 1035(1) of the CCEC, by which “in order to alienate [divide] ecclesiastical goods which through lawful designation constitute the stable patrimony of the juridic [legal] person” there must be, in cases provided for by law, “the written consent of the competent authority, without which the alienation is invalid.” The Kraków Court of Appeals, however, decided that the potential violation of canon 1032 of the CCEC does not render the act of the pastor (of a Greek Catholic parish in this case) invalid under civil law. To justify this thesis, it was argued that the potential lack of consent of a bishop to initiate a lawsuit does not render such act invalid under civil law and civil procedure; its only internal effect is potential imposition of internal church sanctions. Thus, in the commented decision, it was recognised that to assess the validity of (court) power of attorney to appear in a civil case, it is enough to determine whether the principal is the pastor of a parish; the potential lack of consent of the bishop for the pastor initiating a lawsuit has no bearing in civil law and civil procedure.⁴³ A similar view is also currently found in decisions of the Supreme Administrative Court, which in a judgement of 5 February 2016, ref. no. II OSK 1631/14⁴⁴, fully approved the view of the first instance court:⁴⁵ “If, therefore, the legal personality of the parish and its body is assumed, one may not simultaneously point to norms found in internal by-laws of the church as directly affecting this subjective right under provisions of Polish law. A parish may, by means of legal transactions, manage any property it owns in an independent manner, because it is liable for such property on its own, without violating the law of the Church as an organisation to freely fashion its internal relations. At the same

⁴¹ Codex canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus. Jednolity zbiór prawa kanonicznego dla katolickich Kościołów wschodnich promulgowany 18 października 1990 r. przez papieża Jana Pawła II konstytucją *Sacri canones*. Wszedł w życie 1 października 1991 r. Dalej jako: KKKW.

⁴² W doktrynie prawa kanonicznego wyrażono podobny pogląd, iż kanon 1288 KPK również nie zawiera zastrzeżenia nieważności czynności sądowych dokonanych bez pisemnego zezwolenia ordynariusza, a powoduje tylko odpowiedzialność zarządcy zgodnie z kanonem 128 KPK; zob. P. Michowicz, *op.cit.*, s. 91; także: postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 7 marca 2013 r., sygn. I ACz 272/13, *Legalis* nr 998699.

⁴³ Przeciwny pogląd na gruncie przepisów prawa cywilnego wyrażono m.in. w: wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r., sygn. IV CK 108/03, *Legalis* nr 67840, a na płaszczyźnie prawa administracyjnego m.in. w: wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego siedziba w Poznaniu z dnia 20 lutego 2007 r., sygn. I SA/Po 1133/06, *Legalis* nr 118966, albowiem: „Wobec nieokreślenia w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego zakresu, w jakim proboszcz jest umocowany do reprezentowania parafii w stosunkach majątkowych wobec osób trzecich, należy także przyjąć, że ustawa ta uznała w tym względzie kompetencje proboszcza wynikające z prawa kanonicznego”.

⁴⁴ *Legalis* nr 1469928.

⁴⁵ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 22 listopada 2013 r., sygn. I SA/Wa 551/13, *Legalis* nr 808642.

time, the appealing party equates the autonomy of an ecclesiastical legal person in internal relations which has been guaranteed by statute with actions undertaken by such persons outside that organisation. Such autonomy gives merely the freedom to plan the internal relations of a church, not to use them to introduce changes in relations pertaining to general legal transactions.”⁴⁶

Referring the view cited above to notarial practice and applying the necessary changes, the notary should limit themselves to verifying whether a person purporting to be a parish pastor is actually one and whether he still exercises this function on the date on which a notarial activity is performed (by checking who holds the pastor's office). Relevant documents therefore include an act of appointment to the parochial office (canons 522-524 of the CCL), or alternately an episcopal decree appointing a parish administrator. It is worth mentioning that according to canon 515(1) of the CCL, the parish is a “certain community of the Christian faithful stably constituted in a particular church whose pastoral care is entrusted to a pastor (*parochus*) as its proper pastor (*pastor*).” The provision of the office of pastor belongs to the diocesan bishop, and indeed by free conferral (canon 523 of the CCL). Pursuant to canon 527(1) of the CCL, “the person who has been promoted to carry out the pastoral care of a parish obtains this care and is bound to exercise it from the moment of taking possession.” Another relevant canon is canon 538(1) of the CCL, pursuant to which “A pastor ceases from office by removal or transfer carried out by the diocesan bishop according to the norm of law, by resignation made by the pastor himself for a just cause and accepted by the same bishop for validity, and by lapse of time if he had been appointed for a definite period according to the precepts of particular law.” When a pastor has reached seventy-five years of age, he is requested to submit his resignation from office to the diocesan bishop, who is to decide to accept or defer it after he has considered all the circumstances of the person and place [canon 538(3) - translator's note]. Pursuant to canon 1279(1) of the CCL, “The administration of ecclesiastical goods pertains to the one who immediately governs the person to which the goods belong unless particular law, statutes, or legitimate custom determine otherwise and without prejudice to the right of the ordinary to intervene in case of negligence by an administrator.” This means that the very act of exercising ecclesiastical authority granted to the pastor by the bishop's act of appointment defines the role of the former as the representative of the parish and the legal basis for his use of all

⁴⁶ NSA błędnie jednak – w cytowanym fragmencie – pisze o osobowości prawnej parafii i jej organu. Z taką tezą zgodzić się nie można, gdyż osobowość prawną ma wyłącznie parafia. Organu osoby prawnej, który nie może być traktowany jako odrębny od niej podmiot, lecz jako część struktury organizacyjnej tej osoby prawnej, nie można też uznać za jej przedstawiciela.

ecclesiastical goods belonging to the parish, including obviously movables or immovables.⁴⁷ This is confirmed in particular by canon 533 of the CCL, which directly stipulates that a pastor is obliged to reside in a rectory near the church. On the other hand, pursuant to canon 1740 of the CCL (Book VII, Part V – The method of proceeding in administrative recourse and in the removal or transfer of pastors), “When the ministry of any pastor becomes harmful or at least ineffective for any cause, even through no grave personal negligence, the diocesan bishop can remove him from the parish.” Further, canon 1747(1) of the CCL stipulates that “The removed pastor must refrain from exercising the function of pastor, vacate the rectory as soon as possible, and hand over everything belonging to the parish to the person to whom the bishop has entrusted the parish,” while item (3) states that “While recourse against a decree of removal is pending, the bishop cannot appoint a new pastor, but is to provide a parochial administrator in the meantime.”⁴⁸ From the provisions cited above it appears that the sole body authorised to represent the parish in relations with others while recourse against a decree of removal is pending is the parochial administrator appointed by the bishop, who pursuant to canon 540(1) of the CCL “is bound by the same duties and possesses the same rights as a pastor unless the diocesan bishop establishes otherwise.”⁴⁹ If, therefore, nothing in the bishop's decree suggests that the scope of actions which the administrator may undertake, including those related to appearing in the name of the parish “according to the norm of the law” (canon 532 of the CCL), has been in any way limited compared to the rights of the pastor, it should be assumed that this office is equivalent to the office of pastor in terms of competences granted. In addition, common or administrative courts are not entitled to verify or assess whether the appointment decisions of ecclesiastical authorities are correct, because pursuant to Article 7 of the Concordat “ecclesiastical offices shall be provided by the competent Church authority in accordance with the provisions of canon law.”⁵⁰

4. Notarial practice

In the case of notarial activities in which a legal person of the Catholic Church participates, the notary as the guarantor of security of legal estate transactions is required to verify three important aspects:

⁴⁷ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 27 maja 2011 r., sygn. I SA/Wr 367/11, Legalis nr 358923.

⁴⁸ G. Leszczyński, *Postępowanie w sprawie usunięcia proboszcza w świetle KPK z 1983 r.*, „Prawo Kanoniczne” 2000, nr 3–4 (52), s. 340–341.

⁴⁹ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 17 stycznia 2013 r., sygn. II SA/Wr 674/12, Legalis nr 795840.

⁵⁰ *Ibidem*.

1. determine whether the appearing entity has legal personality effective under Polish civil law;⁵¹
2. determine the person(s) authorised to make statements of will as a representative of that entity – discussed in detail above;
3. attempt to determine what statements (resolutions, consents, approvals) of other entities included in the Catholic Church structure are required in order for the undertaken activity to be valid in line with the requirements of internal Catholic Church law (canon 638 of the CCL).⁵²

For a notary, the most problematic issue may be to determine the relevant statements referred to in point 3 above.⁵³

5. Summary

In light of current jurisprudence of the Supreme Court, there is no doubt that the effectiveness of legal transactions conducted by ecclesiastical legal persons needs to be assessed from the perspective of regulations of Catholic Church internal law. It is rightly argued, however, that “the theory of legal transactions under state law is still missing a coherent concept that would include the reasons for effectiveness of canon law transactions.”⁵⁴

Significant disputes occur, however, when classifying the effects caused by violating the norms of canon law in the sphere of state law. In point (5) of Article 7(1) of the ARSC, the legislator recognised legal personality of parishes resulting from canon law and, naming the pastor as a body of the parish, sanctioned the legal effects of appointment to that office made in compliance with provisions of canon law. Consequently, it should be admitted that applicable law commonly recognises the competences of the pastor resulting from canon law in this respect. This means that bodies that apply law are obliged to respect all consequences of appointment to those offices, if made in accordance with canon law. If, therefore, the legal personality of the parish and its body is assumed, one may not simultaneously point to norms found in internal by-laws of the church as directly affecting this subjective

⁵¹ Nawet jeśli przepisy prawa kanonicznego nie mogą być uznane za źródło prawa państwowego, to jednak ich normatywny sens powinien służyć wyjaśnieniu zakresów stosowania (hipotezy i dyspozycji) reguł prawnych (to jest norm) standaryzujących te stosunki cywilnoprawne, którym podlega Kościół. Pozostaje jednak otwarte pytanie o wzajemne przenikanie się dwóch koegzystujących porządków prawnych na terenie jednego państwa oraz o możliwość ignorancji przez polskiego ustawodawcę prawno-kanonicznych regulacji w kwestii dokonywania przez wyższych przełożonych działań mających prawne konsekwencje także w obrocie prawa państwowego; zob. P. Michowicz, *op.cit.*, s. 98.

⁵² A.J. Szereda (red.), *Akty notarialne. Praktyczne komentarze. Orzecznictwo. Koszty*, Warszawa 2019, s. 322–323; M. Strzała, *Ograniczenia reprezentacji wyznaniowych osób prawnych Kościoła katolickiego*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016, nr 2, s. 122–126.

⁵³ A.J. Szereda (red.), *op.cit.*, s. 323.

⁵⁴ P. Michowicz, *op.cit.*, s. 189.

right (for example, disposal of real estate) under provisions of Polish law. Provisions of canon law should be taken into account in general legal transactions if referenced in the Act on relations between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland of 17 May 1989. Yet, none of the provisions of that act contains a reference to canon law with respect to representation of ecclesiastical legal persons. Pursuant to Article 2 of the Act on relations between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland of 17 May 1989, the Church is governed by its own law in internal matters, freely exercising spiritual authority and jurisdiction and handling its internal matters. Therefore, the reference to canon law in this provision occurs only with respect to matters of the Catholic Church, understood precisely as its internal matters. Issues related to representation of the parish (as an ecclesiastical legal person) before third parties are not included in the scope of such matters. It is because of the presence of third parties and considerations of security of legal transactions that issues of representation come within the sphere of state legal order. Such view is indeed currently dominant in decisions of the Supreme Administrative Court. As for the Act on relations between the State and the Catholic Church in the Republic of Poland of 17 May 1989, chapter 2 defines ecclesiastical legal persons and their bodies in detail. It must therefore be assumed that the pastor as a body of the parish has full rights in property matters, because they have not been restricted.

Table 1. Basic ecclesiastical units in the Polish Catholic Church (comparison).⁵⁵

Item	Details	Parishes as the basic ecclesiastical units			
		2010	2015	2017	2018
1.	Roman Catholic Church (Latin rite)	10,156	10,248	10,263	10,274
2.	Ukrainian Greek Catholic Church (Byzantine rite)	134	128	126	128
3.	Armenian Catholic Church (Armenian rite)	3	3	3	3
4.	Neouniate Catholic Church (Byzantine-Slavic rite)	1	1	1	1

⁵⁵ Opracowanie własne na podstawie: GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2018 r., Warszawa 2019, s. 197.

Table 2. Average size of Latin parishes in Poland (comparison).⁵⁶

Item	Year	Average number of believers per parish:	Average parish size in square kilometres:
1.	1991	4031	35.1
2.	1995	3630	32.5
3.	2005	3410	30.7
4.	2011	3282	30.6
5.	2015	3241	30.51
6.	2016	3220	30.49
7.	2017	3207	30.47
8.	2018	3160	30.43

Bibliografia

Akty prawne (obowiązujące):

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483).
2. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318).
3. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, t.j. z dnia 28 czerwca 2019 r. (Dz. U. 2019 poz. 1347).
4. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, t.j. z dnia 17 września 2021 r. (Dz. U. 2021 poz. 1805).
5. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. z dnia 16 września 2020 r. (Dz. U. 2020 poz. 1740).

⁵⁶ Opracowanie własne na podstawie: Instytut Statystyki Kościoła katolickiego SAC – Główny Urząd Statystyczny, Rocznik Statystyczny, Kościół Katolicki w Polsce 1991–2011, Warszawa 2014, s. 66; GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2016, Warszawa 2016, s. 196; GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2017, Warszawa 2017, s. 194; GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2018, Warszawa 2018, s. 196.

Akty prawne (nieobowiązujące):

1. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z dnia 10 lutego 1925 r. (Dz. U. 1925 nr 72 poz. 501).
2. Komunikat z dnia 15 maja 1926 r. w sprawie przepisów prawa kościelnego o osobach prawnych kościelnych i zakonnych (Dz.Urz. Min. Spr. nr 10 z 15 maja 1926 r.).

Akty normatywne z zakresu prawa kanonicznego (obowiązujące i nieobowiązujące):

1. Kodeks Prawa Kanonicznego (Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus), promulgowanego 25 stycznia 1983 przez papieża Jana Pawła II konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges*.
2. Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich (Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus) promulgowany 18 października 1990 r. przez papieża Jana Pawła II konstytucją *Sacri canones*.
3. Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. (Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus) promulgowana 27 maja 1917 r. przez Benedykta XV bullą *Providentissima Mater Ecclesia*.

Książki i artykuły naukowe:

1. Borecki P., *W sprawie autonomii i niezależności związku wyznaniowe go – uwagi na tle postanowienia Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 12.05.2016 r., IV CSK 529/15*, „Polski Proces Cywilny” 2018, nr 1.
2. Brzozowski W., *Niedopuszczalność sądowej kontroli prawidłowości stosowania przez związek wyznaniowy własnego prawa, Glosa (częściowo krytyczna) do postanowienia Sądu Najwyższego z 12.05.2016 r., IV CSK 529/15*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 5.
3. Cichosz E., Cichosz P., *Reprezentacja osób prawnych kościoła katolickiego przy dokonywaniu czynności cywilnoprawnych*, „Biuletyn – Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2011, nr 7.
4. Frąckowiak J. [w:] M. Safjan (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1, Warszawa 2012.
5. Krukowski J., Warchałowski K., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000.
6. Krzemiński M., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r., sygn. IV CKN 88/00*, opublikowano: *Prawo Bankowe*, 20 października 2005, LexOmega.
7. Leszczyński G., *Postępowanie w sprawie usunięcia proboszcza w świetle KPK z*

8. Michowicz P., *Pozakanoniczna odpowiedzialność wyższego przełożonego zakonnego*, Kraków 2019.
9. Misztal M., *Proboszcz jako organ parafii Kościoła katolickiego*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2017, nr 2 (39).
10. Misztal-Konecka J., *Glosa (aprobująca) do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, nr 6, poz. 58.
11. P. Leisching, *Kirche und Staat in der Republik Osterreich*, [w]: J. Listl, H. Schmitz (red.), *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Regensburg 1999.
12. Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999.
13. Strzała M., *Ograniczenia reprezentacji wyznaniowych osób prawnych Kościoła katolickiego*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016, nr 2.
14. Szereda A.J. (red.), *Akty notarialne. Praktyczne komentarze. Orzecznictwo. Koszty*, Warszawa 2019.

Orzecznictwo:

1. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2008 r., sygn. III CZP 122/08, Legalis nr 112754.
2. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2005 r., sygn. IV CK 582/04, Legalis nr 89892.
3. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 2005 r., sygn. IV CK 480/04, Legalis nr 87008.
4. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r., sygn. CK 108/03, Legalis nr 67840.
5. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r., sygn. IV CKN 88/00, Legalis nr 54815.
6. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1997 r., sygn. II CKN 24/97, Legalis nr 63361.
7. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 1974 r., sygn. III CRN 52/74, Legalis nr 17958.
8. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., sygn. IV CSK 529/15, Legalis nr 1482010.
9. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 lipca 2009 r., sygn. II CSK 70/09, LEX nr 530699.
10. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1997 r., sygn. II CKN 24/97,

Legalis nr 63361.

11. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 września 1966 roku, sygn. III CR 195/66, Legalis nr 104498.
12. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 roku, sygn. I CR 223/63, Legalis nr 104498.
13. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 23 maja 2018 r., sygn. I ACa 1206/17, Legalis nr 2560200.
14. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 19 grudnia 2017 r., sygn. I ACa 434/17, Legalis nr 1714446.
15. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 czerwca 2013 r., sygn. I ACa 14/13, Legalis nr 2242772.
16. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 26 maja 2012 r., sygn. I ACa 356/11, Legalis nr 457393.
17. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 sierpnia 2003r., sygn. VI ACa 81/03, Legalis nr 66442.
18. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 kwietnia 2015 r., sygn. I ACz 452/15, Legalis nr 1249458.
19. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 7 marca 2013 r., sygn. I ACz 272/13, Legalis nr 998699.
20. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 20 lutego 2013 r., sygn. I ACz 103/13, Legalis nr 998675.
21. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19 lutego 2013 r., sygn. I ACz 109/13, Legalis nr 998676.
22. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 12 marca 2013 r., sygn. I ACz 304/13, Legalis nr 998703.
23. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 11 marca 2013 r., sygn. I ACz 306/13, Legalis nr 998704.
24. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 16 grudnia 2019 r., sygn. XXV C 727/10, Legalis nr 2283314.
25. Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 23 sierpnia 2019 r., sygn. II Ca 171/19, Legalis nr 2238776.
26. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 10 lipca 2019 r., sygn. I C 1278/16, Legalis nr 2271588.
27. Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 6 lutego 2018 r., sygn. XVIII C 515/15, Legalis nr 2115467.
28. Wyrok Sądu Okręgowego w Legnicy z dnia 2 listopada 2017 r., sygn. I C 16/14,

Legalis nr 2153934.

29. Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 25 lipca 2014 r., sygn. I C 627/11, Legalis nr 2097141.
30. Wyrok Sądu Rejonowego Poznań-Stare Miasto w Poznaniu z dnia 8 grudnia 2020 r., sygn. I C 2704/18, Legalis nr 2606415.
31. Wyrok Sądu Rejonowego w Jeleniej Górze z dnia 23 listopada 2012 r., sygn. I C 1469/12, Legalis nr 2151052.
32. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 6 marca 2019 r., sygn. I OSK 1294/17, Legalis nr 1940360.
33. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 5 lutego 2016 r., sygn. akt II OSK 1631/14, Legalis nr 1469928.
34. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 18 października 2013 r., sygn. I OSK 1487/12, Legalis nr 743772.
35. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 4 kwietnia 2013 r., sygn. I OSK 897/12, Legalis nr 762519.
36. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 29 czerwca 2015 r., sygn. I SA/Wa 353/15, Legalis nr 1920583.
37. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 22 listopada 2013 r., sygn. I SA/Wa 551/13, Legalis nr 808642.
38. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 17 stycznia 2013 r., sygn. II SA/Wr 674/12, Legalis nr 795840.
39. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 14 września 2011 r., sygn. I SA/Po 496/11, Legalis nr 450213.
40. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 27 maja 2011 r., sygn. I SA/Wr 367/11, Legalis nr 358923.
41. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 20 lutego 2007 r., sygn. I SA/Po 1133/06, Legalis nr 118966.

Inne:

1. GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2018 r., Warszawa 2019;
2. GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2017, Warszawa 2017;
3. GUS, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – 2016, Warszawa 2016;
4. Instytut Statystyki Kościoła katolickiego SAC – Główny Urząd Statystyczny, Rocznik Statystyczny. Kościół Katolicki w Polsce 1991-2011, Warszawa 2014.